

MİZAH

zurum 2000; A. A. Haidari, "A Medieval Persian Satirist", *BSOAS*, XLIX (1986), s. 117-127; Ahmed Penâhî-i Simnânî, "Sergüzeşt-i Şiğiften-gîz-i Tanz", *Âşinâ*, sy. 15, Tahrân 1373 hş., s. 41-54; M. A. Hümâyûn-i Kârtûziyân, "Tanz-i Devre-i Hidâyet 2", *Îrânşinâsi*, X/2, Tahrân 1998, s. 271-285; a.mlf., "Der Bâre-i Makûle-i Edebî-yi Tenzine u Bahşî Taṭbîkî", a.e., XI/2 (1999), s. 265-284; Naci Tokmak, "Hiciv", *DİA*, XVII, 449-450.

HASAN ÇİFTÇİ

□ TÜRK EDEBİYATI. Daha çok İslâmîyet öncesi sözlü edebiyat ürünlerinin yer aldığı *Dîvânü lugâtî't-Türk* ile İslâmî değerler üzerine kurulu *Kutadgu Bilig*'de ve *Dede Korkut Kitabı*'nda ve birçok mizahî unsur vardır. Bilhassa *Dede Korkut Kitabı*'nın başında, "Kadınlar dört türdür" cümlesiyle başlayan kadın tasnif ve tasviriyile Deli Dumrul hikâyesinin bu açıdan ayrı bir önem taşıdığı söylenebilir. İslâmî dönem Türk edebiyatında kavram ve terim olarak günümüzdeki anlayışa yakın mizaha daha çok halk edebiyatı ile yeni edebiyatın çeşitli türlerinde rastlanmakta, divan nesrinde latife, şii- rinde ise hiciv ve hezlin öne çıktığı görülmektedir.

Divan Edebiyatı. Mizahî anekdotlar içeren en eski eserler olan *Risâletü'n-nushîyye* ve *Garibnâme* gibi kitaplarda mizahın "nükte ve latife" karşılığında kullanıldığı görülür. Nâbî'nin, "Eyleme hezl ü mizahî pîşe / Düşürür dostlarını endişe // Dostu etme latifeyle fedâ / Hakk-ı nân u nemegi etme hebâ" ve Sünbülzâde Vehbî'nin, "Hübdur gerçi letâfetle mizâh / Olmaya lîk müeddî-i silâh" beyitlerinde mizahın aşırıya kaçmayan latife özelliğinde olması tavsiye edilirse de uygulamada bu çizgiden epeyce uzaklaşıldığını söylemek mümkündür. "Mizah-gû, mizah-nüvis, mizah-perver, mizah-âmîz" gibi terkipler de onun hezl ve hicivden ayrı düşünüldüğünü gösterir. Osmanlı döneminde zengin bir mizah anlayışı varsa da yazıya geçirilen örnekler fazla değildir. Bunda, başka sebepler yanında dinî anlayış gereği vakar ve ciddiyetin şakaya tercih edilmesinin de payı büyüktür.

Divan edebiyatının şiir ağırlıklı oluşu mizahı da şiir kalıbına dökmüştür. Ancak şairler arasındaki rekabet dolayısıyla mizahın şahsî konular etrafındaki hiciv ve hezliyyât ile karışması onun kabalaşmasına ve nezih örneklerin azalmasına yol açmıştır. Manzum mizahî eserlerin bir kısmında daha çok devrin psikolojik, ah-lâkî ve sosyal yapısına yönelik aksaklıklar konu edilmiştir. Divanlarda yer alan mi-

zahî parçalar ise zarif ifadeleri ve şaşırtıcı ironik kurgularıyla dikkat çeker. Çirkinliğinden dolayı dostları arasında "gurâb" (karga) lakabıyla anılan Bâkî'nin Tûtî adlı güzel câriyesinden şikâyet etmesi üzerine câriyenin söylediği, "Bağteten olmuş iken tûtî gurâba hem-nişin / Yine şekvâyı gurâb eyler garâbet bundadır" beyti buna örnek verilebilir. Emrî ile Bâkî, Taşlıcalı Yahyâ ile Hayâlî, Haşmet ile Koca Râgîb Paşa gibi şairlerin birbirlerine sataşırken daha çok mizahî öğeleri ön plana çıkardıkları, rind ile zâhid ve âşık ile rakibi arasındaki çekişmeler üzerine kurulu şiirlerde ise hiciv ve hezl yanında mizahî anlatımlara başvurulduğu görülür: "Zâhid bu bürüdetle eğer düzaha girsen / Bir lûle duhan yakmağa âteş bulamazsın" (Lâed-rî) gibi.

Doğrudan zekâya hitap eden mizah ürünlerinin müstakil kitap, risâle, arzuhal, münazara metni ve şerh şeklinde mensur olanları da vardır. Bazan mizah unsuru içeren fetvalara da rastlanır; meselâ Ebüssuûd Efendi'nin, "Zeyd 'Avratların olduğu cennet bana gerekmez' dese ne lâzım olur?" sorusuna, "Gerekmezse cehenneme gitsin" cevabını vermesi gibi (Gökyay, s. 263). Divan edebiyatında bilinen ilk müstakil mizahî eserler XV. yüzyıla ait olup bunların en önemlileri sayılan Şeyhî'nin manzum *Harnâme*'si mesnevi, Molla Lutfî'nin mensur *Harnâme*'si münazara türündedir. XV. yüzyılın son yıllarından itibaren XVI. yüzyılda mizah eserlerinin mizahî takvim (Vahyî'nin meslek erbabını konu alan *Takvim*'i), letâif (Mahremî'nin *Mecmau'l-letâif*'i ile Şütürnâme'si), muhâdarât (Lâyihî Mustafa Efendi'nin *Muhâdarât*'ı), -müstehcen de olabilen hikâye (Gazâlî Deli Birader'in *Dâfî'u'l-gumûm ve râfî'u'l-hümûm*'u), mersiye (Meâlî'nin kedisi için yazdığı mersiye) ve mektup (Sânî ile Sâî Mustafa Çelebi'nin karşılıklı mektupları) gibi çeşitli biçimlerde ve daha geniş bir konu yelpazesinde kalemeye alındığı görülür. XVII. yüzyılda mizah hiciv ve hezlin gölgesinde kalmıştır. Türün en seçkin örnekleri Nefî'nin *Sihâm-ı Kâzâ* adlı hiciv mecmuasındadır. Nâilî Mehmed'in mizahî mektupları derlediği *Tuhfe-i Emsâl* mesnevisi, Münecimbaşı Derviş Ahmed Dede ile Feyzullah Efendi'nin *Letâifnâme*'leri ve müellifi bilinmeyen *Hikâye-i Mekk-i Zenân* bu dönemin diğer önemli eserleridir. XVIII. yüzyılda mizahın çerçevesinin birdenbire daraldığını, konuların âmiyaneleşerek halk tarzı güldürünün ön plana çıktığını ve divan şiirinin XVII. yüzyılda olduğundan

daha fazla kaba küfür ve hezliyyâta yenik düştüğünü söylemek mümkündür. Ancak yine de Kânî, Osmanzâde Ahmed Tâib, Osman Sürürî, Sünbülzâde Vehbî, Bursalı İsmâil Belfîğ, Nedîm, Şeyhülislam İshak, Esad Efendi, Haşmet ve Zarîfî gibi şairler mizaha katkıda bulunmuşlardır. Osmanlı toplumu gibi edebî sanatların da dönüşüm geçirdiği XIX. yüzyılda geleneksel mizah anlayışını sürdüren şairlerden Keçecizâde İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân*'i ile Enderunlu Fâzıl'ın *Defter-i Aşk ve Şevkengîz*'i divan edebiyatının önde gelen son mizah örnekleridir.

BİBLİYOGRAFYA :

Keykâvus b. İskender, *Kabusname* (trc. Mercimek Ahmet, nşr. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1974, s. 100-103; Lâmiî-zâde Abdullah Çelebi, *Lâtifeler* (nşr. Yaşar Çalıışkan), İstanbul 1978, s. 11-23; Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî: Ahlak İlmi* (nşr. Hüseyin Algül), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 190-191, 195; Nâbî, *Hayriyye* (s.nşr. İskender Pala), İstanbul 2003, s. 82-86; Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye* (nşr. Süreyya Ali Beyzadeoğlu), İstanbul 1996, s. 44-47, 53-54, 82-85; Ahmed Rifat, *Tasvir-i Ahlâk* (nşr. Hüseyin Algül), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 36, 153, 205, 222; Orhan Şaik Gökyay, *Destursuz Başa Girenler*, İstanbul 1982, s. 263; Hasan Kavruk, *Eski Türk Edebiyatında Mensûr Hikâyeler*, İstanbul 1998, s. 156-157, 161; Metin Akkuş, *Nefî ve Sihâm-ı Kaza*, Ankara 1998, s. 24-53, 70-88; Tunca Kortantamer, "Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XI, 605-621; a.mlf., "Osmanlı Dönemi Türk Mizah Anlayışı", *TUBA*, XXVII/2 (2003), s. 373-379; İskender Pala, *Güldeste*, İstanbul 2003, s. 7-14; a.mlf., "Hezl", *DİA*, XVII, 305-306; a.mlf. – Metin Akkuş, "Hiciv", a.e., XVII, 450-452; Mehmed Çavuşoğlu, "Zâfî'nin Letâyîfî", *TDED*, XVIII (1970), s. 25-51; Hasan Çiftçi, "Klasik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizahın Yöntemleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 11, Erzurum 1999, s. 173-182; Fikret Türkmen, "Osmanlı Döneminde Türk Mizahı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sy. 4, İzmir 2000, s. 1-10; Kenan Akyüz, "Mizah", *TA*, XXIV, 263-264; Mustafa Kutlu, "Mizah", *TDEA*, VI, 385.

İSKENDER PALA

Halk Edebiyatı. Halk edebiyatında mizahın yer aldığı türlerin başında fıkra gelir. Önceleri Osmanlı edebiyatında latife adıyla bilinen fıkralarda hayattaki olumsuzluklar, aile, hukuk, terbiye, yardımlaşma, eğitim gibi konular halkın güleçliğiyle dile getirilir. Bu özellikleriyle fıkrayı sözlü halk edebiyatı ürünleri arasında mizahı temsil eden en tipik yapı kabul etmek mümkündür. Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Tıfıl, Bekri Mustafa, Kemine gibi kişi adlarına veya çeşitli mahallî tiplere bağlı olan fıkralar yanında Bektaşî, Mevlevî, Yö-